

Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu

**Alewism From Past To Present
I. International Symposium**

03-05 Ekim / October 2013

Editör

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI

1. Cilt

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2014

AKLÂK FELSEFESİ AÇISINDAN MAKÂLÂT ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU*

Bu tebliğde gerek genel anlamda İslâm ahlâk anlayışı gerekse Alevi-Bektaşî düşünce ve ahlâk geleneği içerisinde oldukça önemli bir yer edinmiş olan Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât adlı eserini ahlâk felsefesinin temel meseleleri açısından incelemeye çalışacağız.

Konuyu iki başlık altında incelemeyi düşünüyoruz. Bunların birincisinde, Makâlât'ın Alevî-Bektaşî kültürü açısından önemi ve Alevîliğin dayandığı temel yazılı kaynaklar açısından yerini ana hatlarıyla ifade etmeye çalışacağız. Ahlâk felsefesinin konusu ve metoduyla ilgili olarak bazı açıklamalar yaptıktan sonra, Makâlât'a yönelik ahlâk felsefesi bağlamında bir bakışın imkânını tartışmayı düşünüyoruz. Böyle bir imkân tartışmasının, konunun daha iyi bir şekilde temellendirilebilmesi açısından gerekli olduğu inancındayız. İkinci bölümde ise çalışmamızın omurgasını oluşturacak temel meseleleri ele alacağız. Bu bölümde, bir yandan ahlâk felsefesinin başat konuları olarak kabul edilebilecek olan din-ahlâk, iman-ahlâk ilişkisi gibi konuları ele alırken diğer yandan bireysel ya da toplumsal ahlâka dair değerlendirmeler yapacak ve bu bağlamda, klasik veya modern ahlâk teorilerinde rastlanılan bir takım görüşleri Makâlât açısından incelemeye çalışacağız.

1. MAKÂLÂT'IN AHLÂK FELSEFESİ AÇISINDAN İNCELENMESİNİN İMKÂNI

Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri incelendiğinde, İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlâk öğretisinin hâkim rolü açıkça görülebilir.¹ Hacı Bektaş hitap ettiği kitlelere İslâm ahlâk öğretisini basit ve anlaşılır bir üslupla açıklamıştır.² Alevî-Bektaşî geleneği açısından kullanılması zorunlu bir kaynak olan Makâlât'ta³ o, Kuran ve

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Trabzon/Türkiye, topaloglu37@hotmail.com

¹ Hulusi Arslan, "Hacı Bektaş Veli'de İman-Ahlâk İlişkisi", *1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, C. 1, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2011, s. 66.

² Saffet Sarıkaya, "Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 953.

³ Makâlât'ın Hacı Bektaş'a aidiyeti hususunda elimizde kesin bir bilginin olmadığı bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul,

sünnetten kaynaklanan İslami düşünce ile bu iki kaynağa ters düşmeyen Türk hassasiyeti, duygu ve bir ölçüde töresinin bir kompozisyonunu sunmuştur.⁴

Makâlât'ın Alevî-Bektaşî düşüncesi açısından önemini ifade eden bu ön bilgilerden sonra asıl konumuz olan ahlâk felsefesi açısından incelenmesine geçebiliriz. Bu noktada cevabını arayacağımız soru, Makâlât'ın böyle bir açıdan incelenmesinin mümkün olup olmadığıdır. Öncelikle, meseleye ahlâk felsefesinin neliği hakkında genel bir tanımlamayla başlayalım. Ahlâk felsefesi en genel hatlarıyla ahlâkî hayat hakkında sistemli bir biçimde düşünme, soruşturma veya araştırma, şeklinde tanımlanabilir. Buna göre, ahlâk felsefesi ahlâkî bir davranışın tasvirinin ötesinde, onu iyi-kötü, doğru-yanlış gibi ölçütlerle değerlendirmeye çalışır.⁵ Peki, Makâlât açısından durum nedir? Acaba Makâlât'ta ahlâkî konular böyle bir bakış açısına göre değerlendirilebilecek bir mahiyette mi işlenmiştir?

Burada hemen şunu ifade edelim ki, geleneksel olgu veya olaylara ait kavram ve düşünce şekilleri veya uygulamalar, modern bilimlerden herhangi birisinin metod veya yaklaşımlarıyla incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, değerlendirmenin 'geleneksel'in kendi anlam dünyası içinde yapılması konusunda gereken hassasiyetin gösterilmesidir. Bunun aksi bir tutum, ciddi anlam kayıplarına veya yanlış anlamlandırmalara neden olabilir. Sözelimi Hacı Bektaş'ın insan anlayışının hümanistik olduğu⁶ ya da Hacı Bektaş felsefesinin Aydınlanmacı bir nitelik arz ettiği söylemi, çoğu zaman farklı zaman ve şartlar altında ortaya çıkmış felsefi bir takım kavramların içinin boşaltılması ya da bağlamından kopartılması suretiyle Hacı Bektaş'a izafe edilmesi anlamına gelmektedir. Hâlbuki Hacı Bektaş'ın insan anlayışı, hümanizmin insanı sadece fiziksel veya zihinsel yetilerinden dolayı yücelten veya adeta onu bu yönleriyle tabulaştıran anlayışının çok ötesinde, Yaradan'ıyla olan ilişkisi yönüyle varoluşuna manevi bir boyut katmak suretiyle onu anlamlandıran bir yapı arz etmektedir.⁷ Hacı Bektaş, içinde bulunduğu dönemin tasavvufî düşünce çizgisini devam ettirmek suretiyle, bireyi insan-ı kâmil kılmayı hedefleyen bir bakış açısının, netice itibarıyla toplumu erdemli bir toplum haline getireceğini düşünmek-tedir. İfade etmeliyiz ki, ahlâk felsefesi açısından sosyal unsurun varlığı inkâr olu-namaz.⁸ Dolayısıyla ahlâk, salt bireysel değil, toplum

2011, s. 173 vd. Bu tartışma başka bir çalışmanın konusu olup, burada meselenin farklı bir bağlamda değerlendirileceğini belirtmek isteriz.

⁴ Y. Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1995, s. 97.

⁵ Mehmet Aydın, *Ahlâk Felsefesi* (Basılmamış Ders Notları), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 3 vd.

⁶ Örnek bir çalışma için bkz. Gıyasettin Aytas, Hacı Bektaş Veli ve Thomas More'da Hümanizm, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C. 55, Ankara, 2010.

⁷ Hümanizmle ilgili eleştirel bir çalışma için bkz. Hakan Gündoğdu, "Hümanizm Bir Din midir?", *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, C. 2, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2000.

⁸ Nurettin Topçu, *Ahlâk*, Dergâh Yay., İstanbul, 2010, s. 18.

içerisinde kazandığı işlevsellik ile anlam ifade eden bir olgudur. Bir dünya içinde “oluş”la alakalı bu durum, dünyadan el etek çekip aetik bir hayat yaşamak ve sadece birtakım içsel deneyimler şeklinde bir hayat sürmek değil,⁹ toplumsal ve bireysel yaşamı şekillendiren ilahi kaynaklı ilkelerin özünün nasıl temellendirilmesi gerektiğini açıklayan bir davranış modeli ortaya koymayı hedeflemektedir. Hacı Bektaş, birlik ruhunu ve dayanışmayı oluşturan nedenleri toplumsal ve insani pratikle izah etmeye çalışarak, hayrı, iyiliği toplumda inşa etmeye çalışır.¹⁰

Diğer yandan Makâlât'ta ahlâk felsefesinin diğer önemli problemlerinden birisi olan ahlâkın kaynağı hakkında açıklamalar mevcuttur. Açıkçası bu durum, Makâlât'la ilgili böyle bir çalışmanın imkânını ortaya koymak adına oldukça önemlidir. Hacı Bektaş Makâlât'ta, ahlâkî davranışı, Tanrı'nın varlığı düşüncesinden hareketle temellendirmektedir. Bir sonraki bölümde örneklerle daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi, sadece Tanrı inancını değil, birçok inanç esasını, ahlâkî davranışın ortaya çıkması için motive edici birer unsur olarak kullanmaktadır. Bu durum, tam da ahlâk felsefesinde ahlâkî davranışın kaynağı bağlamında ele alındığı şekliyle, eylemin ilkeselliği prensibini gündeme getirmektedir. Bu ilkeye göre, bir davranışın “ahlâkî” olarak nitelendirilebilmesi ve ahlâk felsefesinin ilgi alanına girebilmesi için, bu eylemin bir ilkeye bağlı olarak ortaya çıkmış olması gerekir.¹¹ İşte bu ilke Makâlât'ta inanç esasları olarak belirlenmiştir.

Bu bölümde değinmek istediğimiz son nokta, Makâlât'ta ahlâkî konuların işleniş yöntemiyle ilgili olacaktır. Zira ortada işleyen bir sistem olduğundan bahsediyorsanız, bu sistemin çalışma esaslarıyla ilgili bir yöntem ve metot tartışmasına girmeniz kaçınılmaz olacaktır. Burada ifade edelim ki, bir davranışın ahlâk felsefesi bağlamında incelenmiş olduğunu iddia etmek, o davranışın metin içerisinde bir öğüt veya tavsiyeyi aşan bir bakış açısıyla ele alındığını iddia etmektir. Her ne kadar ahlâkî konuların ele alındığı eserlerde çoğunlukla bu türden pratik konulara zaman zaman yer verilse de, o eserin geneline hâkim olan üslup, normatif bir değerlendirmeye imkân tanıyan, teorik bir araştırmanın ürünüdür. Orada genel-geçer olduğuna inanılan ahlâkî ilkelerin üzerinde durulur ve genel kurallara ulaşılmaya çalışılır. Buna göre, Makâlât'ta ahlâkî ilkelerin belli bir sistematik çerçeve içerisinde ele alındığı rahatlıkla söylenebilir. Bu sistematik çerçeveden kastımız, Bektaşilik erkânının da temelini oluşturan “dört kapı, kırk makam” ilkesi olarak bilinen yapıdır.¹² Bu

⁹ Kenan Gürsoy, *Etik ve Tasavvuf-Felsefî Diyaloglar*, Sufi Kitap, İstanbul, 2008, s. 69.

¹⁰ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Veli - Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2007, s. 191.

¹¹ Aydın, *Ahlâk Felsefesi*, s. 7.

¹² Ömer Faruk Teber, “Bektaşî Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım: Ahlâk Merkezli Din Anlayışı”, *1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, C. 2, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, , Ankara, 2011, s. 661.

yapı içerisinde şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ana başlıkları altında sıralanan kırk farklı davranış şeklinin ahlâkla ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum Makâlât'taki temel kavramlar üzerine yapılan bir çalışmanın son bölümüne konulan bir tabloda açıkça gösterilmiştir.¹³

Bütün bunlardan hareketle Hacı Bektaş'ın Makâlât'ta Yaradan-yaratılan ilişkisine dayandırmak suretiyle ortaya koyduğu ahlâk anlayışının sistemli, makul ve temelli bir anlayış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1. MAKÂLÂT'IN AHLÂK FELSEFESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bu bölümde ahlâk felsefesinin temel problemleri bağlamında meseleyi incelemeyi düşünüyoruz. Burada geçen “problem” ifadesini genel kullanım açısından ifade etmiş olduğumuza özellikle dikkat çekmek isteriz. Zira bu kavram, Batı felsefe geleneğinde ve özellikle 17. Yüzyıldan sonra bitip tükenmez felsefî tartışmaları karşılamak üzere kullanılmış olan, dönemin düşünce yapısına hâkim bir kavramdır. Hâlbuki burada yapacağımız değerlendirmelere göre, ne Hacı Bektaş ne de İslâm ahlâk anlayışı açısından mesele kesinlikle problematik bir çerçevede ele alınmamıştır. Daha açık bir ifadeyle, Hacı Bektaş düşüncesinde bu konular, “batılı” anlamda bir problem değildir. O, ahlâkı diyalektik bir yaklaşımla ele almamış, konuya asla tartışmacı bir üslupla yaklaşmamıştır. Önemli gördüğümüz bu giriş açıklamasından sonra asıl konuya geçebiliriz.

Bilindiği gibi ahlâk felsefesinin temel problemi, ahlâkî yargının kaynağı problemidir. Burada, iyi ve kötü şeklinde ifade edilen yargıların, hangi kıstas veya kriterlere göre yapıldığı söz konusu edilmektedir. Makâlât'ın hemen birinci bölümünde Hacı Bektaş, bu konudaki görüşünü açıklamakta ve “helal-haram, temiz-pis her şeyin”¹⁴ Tanrı buyruğu ile bilinebileceğini açıkça ifade etmektedir. Ancak burada kanaatimizce dikkat edilmesi gereken husus, Hacı Bektaş'ın bu yargısını dayandığı epistemolojik temeldir. Buna göre o, Kuran'da iyi ve kötüye dair kapsayıcı bilgilerin bulunduğunu bildirmekte, müminleri bilgisizliğe düşmemeleri konusunda uyarmakta ve “marifet” kavramına önemle vurgu yapmaktadır. Bu anlamda Hacı Bektaş'ın meseleye fideistik bir çerçevede değil, akli ve bilgiyi de işin içine katan çok daha geniş bir açıdan baktığı rahatlıkla söylenebilir. Hacı Bektaş bu tavrını, Makâlât'ın ileriki bölümlerinde akıl-iman ilişkisi bağlamında daha açık bir şekilde

¹³ Bahsedilen çalışma için bkz. Ünal Zal, “Kutadgu Bilig ve Makalat'taki Bazı Ortak Temel Kavramlar Üzerine”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2010.

¹⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007, s. 44.

şöyle ifade etmektedir: “İman akıl üzeredir ve akıl sultandır. İman hazinedir, akıl bekçi”, bir başka yerde ise “iman koyundur, akıl çoban” demektedir. Burada özetle Makâlât’ta bilginin ve aklın önemini ihmal etmeyen bir yaklaşımla ortaya konulmuş ancak temelde dinî bir ahlâk anlayışı olduğu söylenebilir.

Şimdi ele alacağımız diğer bir konu ise, iman-amel ya da konumuz açısından daha pratik bir şekilde ifade edebileceğimiz din-ahlâk ilişkisidir. Acaba Makâlât’ta böyle bir ilişkiden bahsedilmekte midir? şeklinde sorulacak bir soruya yanıtımız, şüphesiz olumlu olacaktır. Ancak ifade etmeliyiz ki, Hacı Bektaş konuyu Makâlât’ta kelâmî ya da felsefî tartışmaları aşan bir boyutta söz konusu etmiştir. Ne var ki, konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar¹⁵ın birçoğunda Makâlât’tan böyle bir tartışma çıkarma çabası göze çarpmaktadır. Hacı Bektaş’ın bazı ifadeleri, ameli imanın bir parçası olarak gördüğü şeklinde yorumlanmıştır. Sözelimi, “Buyruğun dutmak imandur ve yığılığın didüğinden yığılmak, Tanrı’ya inanmaktır.”¹⁶ ifadesi bu bağlamda değerlendirilmektedir. Diğer yandan bazı başka ifadeler ise tam tersi bir görüşü ifade ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle “Amma taât imandur, iman taâtdur. Birbirinden ayrı olmaz. Değme taat imana irmez ve giremez, masiyetdür; değme masiyet küfre irmez.”¹⁷ ifadesi, ameli imanın bir parçası olarak görmediği şeklinde yorumlanmış ve bu yorum doğrultusunda Hacı Bektaş Hanefî- Maturidî anlayış ile ilintilendirilmeye çalışılmıştır. Peki, Makâlât’ta aynı bölüm içerisinde ifade edilen bu görüşler arasında bir çelişkiden bahsedilebilir mi? Ya da bu ifadeler bir arada nasıl açıklanabilir?

Kanaatimizce burada geçen ifadeleri iman-amel ilişkisi bağlamında ele almaya çalışmak, Makâlât’ta konuların işlenişiyle ilgili genel yaklaşıma uymamaktadır. Fığlalı’nın da ifade ettiği gibi, Makâlât felsefî birtakım izahlar yerine bütünüyle geniş halk kitlelerinin kolayca anlayabileceği bir üslupla yazılmış bir eserdir.¹⁸ Ancak burada hemen ifade edelim ki, bu genel yaklaşımın doğru olduğunu kabul etmekle birlikte, Makâlât’ın kendi sistematiği içerisinde iman-ahlâk ilişkisi konusunda ahlâk felsefesi açısından önemli bilgiler verildiği kanaatini taşıyoruz. Öncelikle klasik tartışmaların ötesinde imanla ahlâk arasında çok sıkı bir ilişkinin kurulmaya çalışıldığı aşikârdır.

¹⁵ Bu konudaki farklı görüşler için bkz. S. Hayri Bolay, "Makalat'a Göre Hacı Bektaş Veli'nin İman Anlayışı", Günümüzde Alevilik ve Bektaşılık, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, Y. Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşılık*, Temel Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, Elazığ, 2003.

¹⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 71.

¹⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 68.

¹⁸ Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1990, s. 164.

Bu anlamda, özellikle teistik ahlâk teorilerinde önemli bir yer tutan, imandan ahlâka ulaşma ameliyesine göre temel inanç esasları ahlâkî davranışa yol açıcı nitelikte ele alınmaktadır. Sözelimi meleklerle iman ile kişinin yapıp ettikleri arasında ahlâkî bir ilişki kurulmaktadır.¹⁹ Yine kitaplara iman konusundan bahsedilirken, ahlâkî arınmaya vurgu yapılmakta ve haset, cimrilik, kibir, açgözlülük gibi duygularla kitaplara imanın bir arada bulunamayacağı ifade edilmektedir.²⁰ Bu nitelikte başka bir ifade ise, şeytanın kötülüğü anlatılırken, bu kötülüğün gerekçesi insanı ahlâkî açıdan olumlu davranışlardan uzaklaştırmak şeklinde açıklanmaktadır. Makâlât'ta bir yandan iman temelinde ahlâkî tutum ve davranışları artırmak hedeflenirken (bu yaklaşımı imandan ahlâka şeklinde ifade edebiliriz) diğer yandan ahlâkî davranışların imanı koruyucu ve gözetici niteliğinden (bu yaklaşım da ahlâktan imana şeklinde ifade edilebilir) bahsedilmektedir. Buna göre kalbin sağ tarafında bulunan yedi kale; ilim, cömertlik, hayâ, sabır, aşırı isteklerden yüz çevirme, korku, edep şeklinde sıralandıktan sonra bunların hepsinin imanın bekçisi olduğu ifade edilmektedir.²¹ Yani Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ta kurduğu ahlâkî sistemin, gerek imandan ahlâka gerekse ahlâktan imana yol açıcı nitelikte oldukça fonksiyonel ve orijinal bir yapı arz ettiği söylenebilir.

Makâlât'ta “dört kapı, kırk makam” şeklinde ortaya konulan dinî-tasavvufî ahlâk sistemi, insanı dünya ve ahirette mutlu kılmayı amaçlayan ve bu amaca ulaşmak için ona bir takım ferdî ve sosyal erdemler kazandırmak isteyen bir anlayışa sahiptir. Bireyin öncelikle kendini bilmesi²² ve kendini ahlâken temizlemesi suretiyle başlayan bu süreç, aşk ve Tanrı'ya ulaşmakla nihai hedefine varacaktır.²³ Ahlâkî davranış, insanı fanilikten kurtarmakta, ebedi olana ulaştırmakta ve kâmil bir insan haline getirmektedir. Bu süreçle, insanın bir yandan iman, ilim, ibadet gibi unsurlarla bireysel açıdan ahlâkî olgunluk seviyesine gelmesi öngörülürken, diğer yandan iyiliği emretmek, sabır, cömertlik, edep vb. davranışlarla da toplumun erdemli kılınması amaçlanmaktadır.

Buna göre, Makâlât'ın ahlâk anlayışı, İlkçağdan beri felsefî zeminde tartışılan ve egoizm, hedonizm, pragmatizm vb. görüşler çerçevesinde ortaya konulan, iyi olana karar verme çabasında, İslâm ahlâk anlayışını orijinal bir şekilde temsil etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu anlayış içerisinde ne bireysel hazzı yücelten hedonist görüş, ne insanı yalnızca kendi yararını düşünen bir varlık olarak kabul eden egoist anlayış ne de fayda ve menfaat temelli pragmatist anlayış kendine yer bulabilir. Buradan yola çıkarak, Hacı Bektaş düsturunu temel felsefe olarak benimseyen

¹⁹Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 71.

²⁰Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 71.

²¹Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 85.

²²Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 55.

²³Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 72.

Alevî-Bektaşî toplumu hakkındaki ahlâkî kayıtsızlık iddialarının kabul edilemez olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bunun en önemli kanıtı, “Eline, beline, diline hâkim ol” prensibini kendine şiar kabul etmiş bir toplumun, bu tebliğde geçen ahlâk esaslarına göre şekillenen adap, erkân ve uygulamalarıdır. Özellikle bu bağlamda görgü erkânı, hizmet görme erkânı, düşkünlük erkânı gibi bireysel ve toplumsal ahlâkî geliştirici davranışlardan bahsedebiliriz.²⁴

SONUÇ

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki, İslam dinini samimi bir şekilde benimsemekle birlikte bir takım sosyo-kültürel ve tarihî nedenlerle İslamiyet’in kitabî yönünden uzak kalan Aleviliğin, her ne kadar bu dinin inanç ve ibadet yapısıyla arasında bazı mesafeler oluşmuş olsa da, sahip olduğu ahlâkî prensipler itibarıyla, İslam ahlâkından beslendiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeğin daha vurgulu bir şekilde ifade edilmesinin, toplumumuzun bir arada yaşama pratiğine katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

ARSLAN, Hulusi, “Hacı Bektaş Veli’de İman-Ahlâk İlişkisi”, *1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, C. 1, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, , Ankara, 2011, ss. 63-80.

AYTAŞ, Gıyasettin, Hacı Bektaş Velî ve Thomas More’da Hümanizm, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C. 55, Ankara, 2010, ss. 139-148.

AYDIN, Mehmet, *Ahlâk Felsefesi* (Basılmamış Ders Notları), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

BOLAY, S. Hayri, "Makalat’a Göre Hacı Bektaş Veli'nin İman Anlayışı", *Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, ss. 125-133.

FIĞLALI, Ruhi, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1990.

GÜNDOĞDU, Cengiz, *Hacı Bektaş-ı Veli- Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2007.

²⁴ Bu uygulamalar hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.

GÜNDOĞDU, Hakan, “Hümanizm Bir Din midir?”, *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, C. 2, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2000, ss. 99-125.

GÜRSOY, Kenan, *Etik ve Tasavvuf-Felsefî Diyaloglar*, Sufi Kitap, İstanbul, 2008.

HACI BEKTAŞ VELİ, *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007.

ÖZTÜRK, Y. Nuri, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1995.

SARIKAYA, Saffet, “Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss. 941-963.

TEBER, Ömer Faruk, “Bektaşî Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım: Ahlâk Merkezli Din Anlayışı”, *1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, C. 2, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2011, ss. 660-667
TOPÇU, Nurettin, *Ahlâk*, Dergâh Yay., İstanbul, 2010.

ÜZÜM, İlyas, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.

YEŞİLYURT, Temel, “Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman”, *Fırat Üniversitesi İlahi-yat Fakültesi Dergisi*, C. 8, Elazığ, 2003, ss. 17-26.

ZAL, Ünal, “Kutadgu Bilig ve Makalat’taki Bazı Ortak Temel Kavramlar Üzerine”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2010, ss. 389-420.